

Geroemd of verguisd, welke straatnaam is juist?

Emma Sow

Rond 1900 schoten tientallen Transvaalwijken, vernoemd naar het gebied in Zuid-Afrika dat formeel tot 1902 de Zuid-Afrikaansche Republiek heette, als paddenstoelen uit de grond in Nederland. Ze variëren in grootte, maar kenmerkend voor deze wijken zijn de namen van de Zuid-Afrikaanse Boeren op de straatnaambordjes. Paul Kruger, Louis Botha, Christiaan de Wet, Koos de La Rey, Francis Reitz, Christiaan Smuts en Andries Pretorius zijn hier enkele voorbeelden van. In een tijd doordenkt van nationalisme en de verheerlijking van een gedeeld, heldhaftig verleden, werden nieuwe straten naar deze ‘verloren zonen van het vaderland’ vernoemd.¹ Het waren namelijk nazaten van een groep Nederlanders die in 1652 onder leiding van de Nederlandse koopman Jan van Riebeeck in naam van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) afreisden om daar een handelspost te vestigen.² Maar waar ‘oom’ Paul Kruger in 1900, toen nog als held, op uitnodiging van koningin Wilhelmina naar Nederland kwam, werd in 1978 zijn straatnaambord door actievoerders in Leiden afgeplakt. ‘Als één van de grondleggers van de apartheid’ verdiende hij die heldenstatus volgens hen niet.³

Hoe moet er omgegaan worden met koloniaal erfgoed in de openbare ruimte, zoals straatnamen? Idesbald Goddeeris definieert de ‘openbare ruimte’ als een plek die voor publiek toegankelijk is; hieronder valt alles in de buitenlucht dat niet in particulier bezit is, evenals bepaalde binnenruimtes, zoals musea.⁴ Dit leidt tot frictie wanneer deelnemers aan de openbare ruimte zich niet kunnen spiegelen aan het verhaal dat er daar, door middel van bijvoorbeeld standbeelden of straatnamen, wordt verteld.⁵

Markus Balkenhol stelt dat beeltenissen een centrale rol spelen bij groepsvorming in het heden, terwijl ze het product zijn van het verleden. In

¹ E. van Ast, *Verloren zonen van het vaderland. De Boerenoorlogen en nationale identiteit in Nederlandse geschiedismethoden, ca. 1907-2012*, (MA scriptie Erasmus universiteit, Rotterdam 2016).

² M. Sperling, ‘Die wit man altyd baas wees’, *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 13:2 (2010) 24-44: 30.

³ ‘Sowetstraat’, *Leidsch Dagblad* (27 januari 1978) 3.

⁴ I. Goddeeris, *Missionarissen* (Amsterdam 2021) 12.

⁵ *Ibidem*.

die zin ziet hij ze als moderne totempalen.⁶ Ze vervullen daarmee twee rollen in de samenleving. Standbeelden eren allereerst een historisch figuur of een gebeurtenis door deze letterlijk op een voetstuk te plaatsen.⁷ Daarnaast zorgen ze voor een gevoel van verbondenheid. Ze maken een abstracte gemeenschap tastbaar en ‘fungeren als spiegel waarin mensen zich kunnen herkennen’.⁸ Dit gevoel van collectieve waardering kan dus, net zoals bijvoorbeeld een volkslied, voor verbondenheid binnen een groep zorgen. Dit kan iets heel moois zijn, maar er zit ook een keerzijde aan, omdat het tegelijkertijd de grenzen van zo’n gemeenschap bepaalt. Wie niet dezelfde mensen eert of zich vertegenwoordigd voelt door het gepresenteerde beeld van het verleden, wordt buitengesloten.⁹ Door toetaking van koloniaal erfgoed wordt steeds meer aandacht gevraagd in de media en op straat over hoe de samenleving kan omgaan met deze *markers*, die voor sommigen herinneren aan een pijnlijk verleden. De openbare ruimte laat zien waar de samenleving waarde aan hecht en het lijkt vooral een eenzijdig, wit en mannelijk perspectief van het verleden te laten zien. Hoe kan juist de meerstemmigheid van de nieuwe multiculturele samenleving, zowel in taal als in musea, weerspiegeld worden?

Lopend door de Leidse Transvaalbuurt en kijkend naar de straatnaamborden waren dit de vragen die door mijn hoofd galmden. De Boeren hadden weliswaar niet zelf een kolonie gesticht, maar ze waren wel nazaten van Van Riebeeck en diens mannen die in Zuid-Afrika aankwamen en het land van de oorspronkelijke bewoners hadden ingenomen. Op de plek van het huidige Kaapstad leefde bijvoorbeeld al de nomadische Khoikhoi, die Van Riebeeck denigrerend ‘Bosjesmannen’ noemde.¹⁰ Bovendien voerden de Boeren een politiek die *gehykstelling* moest voorkomen. Ze wilden niet dat de oorspronkelijke bevolking van Zuid-Afrika dezelfde rechten zou krijgen als zij, schrijft Niels Posthumus. Gelijkwaardigheid tussen christenen en ‘heidenen’ zagen ze als moreel onjuist.¹¹

Met deze kennis in het achterhoofd vraag ik mij af: wat willen de buurtbewoners dat er met ‘hun’ straatnamen gebeurt? Om hier een antwoord

⁶ M. Balkenhol, ‘Over standbeelden, totempalen en de herinnering aan de slavernij’, *Beleid en Maatschappij* 46:2 (2019) 294-299: 298-99.

⁷ Ibidem, 296.

⁸ Ibidem, 298.

⁹ Ibidem.

¹⁰ N. Posthumus, *Alle problemen begonnen met Van Riebeeck* (Amsterdam 2021) 30.

¹¹ Ibidem, 136.

op te kunnen geven, heb ik gebruik gemaakt van krantenartikelen, verslagen van gemeenteraadsvergaderingen en opiniestukken. Door het bestuderen van deze bronnen heb ik inzicht gekregen in hoe er in de loop van de tijd is gereageerd op de straatnamen, hoe de gemeente met deze kritiek is omgegaan en hoe Leiden hierin (mogelijk) verschilde van andere steden. Als aanvulling hierop ben ik als onderdeel van het project *Wie maakt geschiedenis in Transvaal?* samen met medestudenten in gesprek gegaan met vijftien huidige bewoners van de buurt. Deze selectie bewoners is natuurlijk niet volledig representatief, maar hun meningen en ervaringen bieden wel degelijk een kijkje in wat er in de buurt leeft.

Drie omgangsvormen

In de literatuur worden grofweg drie mogelijke omgangsvormen met koloniaal erfgoed genoemd. Het verwijderen of hernoemen van koloniaal eerbetoon is de eerste. Als de openbare ruimte, zoals Goddeeris betoogt, gezien moet worden als een weerspiegeling van de samenleving, heeft koloniaal eerbetoon daar dan nog wel een plek in? De samenleving verandert immers voortdurend door de komst en samensmelting met nieuwe culturen. Zouden de overblijfselen van koloniaal erfgoed dat ook niet moeten doen? Sommige mensen worden door het zien van een standbeeld of het lezen van een bepaalde straatnaam geconfronteerd met een geschiedenis van onderdrukking en lijden. De standbeelden zouden bovendien een te eenzijdig, positief en gladgestreken beeld van de geschiedenis tonen.¹² Of zoals Hoff het verwoordt: ‘Als je vindt dat iemand, gezien zijn “fouten”, niet groot genoeg is om zijn naam te geven aan een straat, haal hem dan weg’.¹³ Het speciale van straatnamen, ten opzichte van bijvoorbeeld een standbeeld, is dat deze te veranderen zijn. Maar aan deze oplossing blijken in de praktijk haken en ogen te zitten: naast dat de gehele administratie van de bewoners aangepast moet worden, kunnen gemeenten het niet eens worden over de hernoeming.¹⁴ Want, wiens naam zou dan op het straatnaambordje moeten komen te staan? Het blijkt ingewikkeld te zijn om een geschikt historisch

¹² Balkenhol, ‘Over standbeelden, totempalen en de herinnering’, 294.

¹³ J. Hoff, *De strijd om de straatnamen* (Enschede 2020) 10.

¹⁴ ‘Allerleids’, *Leidsche Courant* (28 juni 1979) 3.

figuur te vinden die geen wandaden op haar of zijn kerfstok heeft staan. Hoff vat het mooi samen: ‘er is geen koe zo bont of er zit wel een vlekje aan’.¹⁵

Het weghalen van standbeelden of het wijzigen van straatnamen zien de tegenstanders als een vorm van *cancel culture*: ‘de uitsluiting of boycot van al wie zich niet gedraagt naar de huidige sociale en ethische normen’.¹⁶ De tweede omgangsvorm is daarom ‘niets veranderen aan de status quo’. Straatnamen en standbeelden zijn voor hen een uiting van ‘onze’ gedeelde geschiedenis. Door deze eerbetonen uit de openbare ruimte te verwijderen, zou een deel van dat verleden gewist worden, wat volgens tegenstanders averechts zou werken en mensen onwetend zou houden.¹⁷ Standbeelden laten staan zou iedereen die deelneemt aan de openbare ruimte eraan herinneren wat er heeft plaatsgevonden. Dit is juist voor velen precies de reden om hierover in gesprek te gaan. Volgens Marc Reynebeau is er bovendien geen beginnen aan met het duiden van het verleden en het corrigeren van de geschiedenis, want misschien is ‘de man naar wie uw straat is genoemd wel iemand die zijn vrouw sloeg’ of misschien ‘een dichter die toch slechte verzen schreef’.¹⁸ Reynebeau chargeert hier, want deze daden zijn niet te vergelijken met die van bijvoorbeeld Jan Pieterszoon Coen of Jo van Heutsz, maar zijn punt is duidelijk. Normen en waarden zijn voortdurend aan verandering onderhevig. Balkenhol twijfelt aan de geldigheid van het argument dat een historisch figuur uit de geschiedenis verdwijnt wanneer diens beeltenis uit de openbare ruimte wordt gehaald. Hij neemt Anton Mussert als voorbeeld. Er zijn geen standbeelden voor hem opgericht, maar er bestaat nog steeds literatuur over hem.¹⁹

De derde omgangsvorm die in de literatuur genoemd wordt, is aanvullende informatie bieden. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een wandeling langs omstreden straatnamen, maar ook door het plaatsen van informatieborden met daarop achtergrondinformatie over de persoon in kwestie. Hierdoor blijft de straatnaam niet alleen een verering, maar krijgt het ook een educatieve rol, passend bij een meerstemmige en multiculturele samenleving. We moeten beelden niet weghalen, maar voorzien van context

¹⁵ Hoff, *De strijd*, 12, 14-17, 271.

¹⁶ Goddeeris, *Missionarissen*, 157.

¹⁷ Balkenhol, ‘Over standbeelden, totempalen en de herinnering’, 294; Hoff, *De strijd*, 210.

¹⁸ M. Reynebeau, *Het nut van het verleden* (Tielt 2006) 8.

¹⁹ Balkenhol, ‘Over standbeelden, totempalen en de herinnering’, 298.

¹⁹ Balkenhol, ‘Over standbeelden, totempalen en de herinnering’, 298.

om te kunnen dienen als een levende herinnering aan iets waar wij nu niet meer even trots op zijn als vroeger.²⁰ Pieter de Bruijn schrijft dat het belangrijk is om rekening te houden met de veranderlijke aard van de samenleving en hieraan gehoor te geven door een nieuw ‘zwart’ perspectief toe te voegen, zowel op straat als in de musea.²¹ Dit kan gedaan worden door ‘hun’ verhaal op tekstborden te zetten, maar bijvoorbeeld ook door standbeelden of namen van historische figuren toe te voegen aan de ‘witte’ samenleving die tot voorkort vergeten werden.²² Het gaat hier volgens Richard Kofi en Annemarie de Wildt om *sharing authority*: welk verhaal wordt er uitgedragen en door wie wordt het verteld?²³

Tegelijkertijd twifelen Hoff en Goddeeris aan de slagingskracht van de tekstborden. Hoff noemt als voorbeeld de Coentunnel, vernoemd naar Jan Pieterszoon Coen.²⁴ ‘Hoe haalbaar zou het zijn om daar een informatiebord bij te plaatsen?’ vraagt Hof zich af. ‘Een groot bord met in koeienletters (in neon, het moet natuurlijk ook ’s nachts te lezen zijn): “Coen was een massamoordenaar”’, schrijft hij.²⁵ Hiermee lijkt hij spot te drijven met het idee om middels informatieborden verschillende perspectieven te laten zien, maar kaart hij wel de kwetsbaarheden van deze oplossing aan. Want, wat komt er op een bord te staan? Wie ‘verdient’ er überhaupt één? Wordt er op het bord ook iets positiefs vermeld over de persoon in kwestie? De tekst moet tegelijkertijd niet te lang worden, want dat kan de lezer afschrikken. Hij stelt voor om het anders aan te pakken en om in zijn algemeenheid meer aandacht te besteden aan de positieve en negatieve kanten die aan de geschiedenis kleven.²⁶ Scholen, educatieve programma’s, radio en TV zijn volgens Hoff uitgelezen kansen om te laten zien dat er ook andere perspectieven bestaan dan de ‘onze’.²⁷ Goddeeris is ook geen voorstander van de aanvullende teksten.²⁸ Hij betoogt dat het op de lange termijn meer verandering teweeg

²⁰ G. Bakker en G. J. Geling, ‘De publieke ruimte als voedingsbodem voor maatschappelijke polarisatie’, *Idee* 39:2 (2018) 48-53: 51.

²¹ De Bruijn, ‘Slavernij in perspectief’, *LOCUS. Tijdschrift voor studenten en docenten cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit* 37 (2015) 12-17: 17.

²² Goddeeris, *Missionarissen*, 159.

²³ R. Kofi en A. de Wildt, ‘Meer dan een zwarte bladzijde’, *Beleid en Maatschappij* 46:2 (2019) 265-275: 271.

²⁴ Hoff, *De strijd*, 8.

²⁵ Ibidem, 9.

²⁶ Ibidem, 10.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Goddeeris, *Missionarissen*, 157-159.

zal brengen als de samenleving meerstemmig wordt gemaakt, bijvoorbeeld door het opzetten van wandelroutes die op laagdrempelige wijze de onderbelichte schaduwkant van de zeventiende eeuw laten zien, dan wanneer er in het kader van dekolonisatie teksten worden opgehangen waar mensen, zonder ze misschien op te merken, langs lopen.²⁹

Verbondenheid met de verre neven onder het Zuiderkruis

Wie zijn de mannen achter de straatnamen en waar verwijst ‘Transvaal’ naar? In 1652 vertrok de Nederlandse koopman Jan van Riebeeck in naam van de VOC naar Zuid-Afrika, waar hij een handelspost vestigde.³⁰ Fort De Goede Hoop groeide in anderhalve eeuw uit van negentig man naar een kolonie waar 40.000 mensen van Nederlandse, maar ook Duitse en Franse, afkomst woonden. Zij werden door de Britten ‘Boer’ genoemd, omdat deze afstammelingen van de kolonisten zich actief bezighielden met het bewerken van het land. De constante grensoorlogen met de oorspronkelijke bevolking en de overheersing van het Britse gezag waren voor tienduizend Boeren redenen om de Kaapkolonie te verlaten. Deze ‘Voortrekkers’ vertrokken richting het noorden en stichtten in het binnenland de Boerenrepublieken Oranje-Vrijstaat (1848) en Transvaal (1852). De hoofdstad van Oranje-Vrijstaat werd Bloemfontein en die van Transvaal werd Pretoria, vernoemd naar de belangrijke Voortrekker Andries Pretorius.

Bossenbroek schrijft dat de beginsituatie gemoedelijk was: de Boeren hielden zich bezig met veeteelt en landbouw en de Britten bemoeiden zich niet met hen, aangezien zij de belangrijkste handelspost aan de kust bezaten.³¹ Deze rust werd verstoord toen er goud en diamanten werden gevonden in het gebied van de Boeren en de Britten in 1877 besloten om Transvaal in te nemen. De Boeren lieten dit niet zomaar gebeuren en vochten terug. Tot ieders verbazing wisten ze het machtige Britse Rijk te verslaan tijdens deze Eerste Boerenoorlog (1880-1881). De Tweede Boerenoorlog (1899-1902), of de Tweede Vrijheidsoorlog, zoals de Boeren het zelf noemden, begon voor hen hoopvol, maar sloeg al snel om.³² De Boeren bleken niet bestand tegen

²⁹ D. Hondius e.a., *Gids slavernijverleden Amsterdam* (Volendam 2018).

³⁰ Sperling, ‘Die wit man altyd baas wees’, 30.

³¹ M. Bossenbroek, *De Boerenoorlog* (Amsterdam 2013) 53-80.

³² *Ibidem*, 10.

de strijdkracht van de Britten.³³ De laatste twee jaar veranderde de oorlog in een guerrillaoorlog, waarin soldaten werden aangevoerd door Boerengeneraals als Christiaan de Wet, James Hertzog, Louis Botha, Koos de La Rey en Jan Smuts. Dit zijn allemaal namen die in de Transvaalwijken terugkomen.

De Eerste Boerenoorlog maakte grote indruk in Nederland. De verre ‘neven’ in Zuid-Afrika waren in de loop van de tijd in de vergetelheid geraakt, maar door de overwinning veranderde dit.³⁴ Steden organiseerden massavergaderingen, waar bezoekers het leed van de Boeren met elkaar konden bespreken en scholen, winkels, cafés en kerken zamelden geld in voor de slachtoffers in Zuid-Afrika.³⁵ Nederlandse kranten spraken over ‘broeders’, ‘stamgenooten’ en ‘verloren zonen’ en Paul Kruger werd ‘Oom Paul’ genoemd, alsof men zich verwant voelde met de Boeren onder het ‘Zuiderkruis’.³⁶ Het uitbreken van de Tweede Boerenoorlog vergrootte in eerste instantie de Boerenliefde: generaals kregen standbeelden en volledige wijken werden naar hen vernoemd. Deze verheerlijking van heldhaftige strijders is kenmerkend voor de periode rond 1900, waarin Nederland zich als cultuurnatie ontwikkelde.³⁷

Inspiratie voor dit ‘vaderlandsch’ gevoel was de gedeelde geschiedenis.³⁸ In de openbare ruimte werden de overwinningen van de gemeenschap gevierd, schrijft Anne Petterson. Standbeelden, oranjejubilea en vieringen van overwinningen dienden als rituelen om ‘gedeelde identiteit te bevestigen en versterken’.³⁹ In deze periode schoten de Transvaalwijken als paddenstoelen uit de grond. Toen de krijgskansen in Zuid-Afrika tegen het einde keerden, bleek de steun van korte duur. Het was alsof de Nederlandse bevolking ontwaakte uit een droom.⁴⁰ Slechts een kleine kern van getrouwen bleef het lot van de Boeren volgen, maar voor het grootste deel van

³³ Ibidem, 12.

³⁴ Ibidem, 12-13; A. Petterson, *Eigenwijs vaderland* (Amsterdam 2017) 169.

³⁵ Petterson, *Eigenwijs vaderland*, 170.

³⁶ Bossenbroek, *De Boerenoorlog*, 14; J. Groneman, *Boerenoorlog* (Den Haag 1900) 1; ‘Waar Boer en Brit tezamen wonen’, *Soerabaijasch Handelsblad* (20 juli 1931) 1.

³⁷ Petterson, *Eigenwijs vaderland*, 11.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Bossenbroek, *De Boerenoorlog*, 15.

Nederland verdwenen ze weer in de nevelen van de geschiedenis, nu wel vereeuwigd op een straatnaambord.⁴¹

Vanaf 1960 werd er wereldwijd opnieuw naar Zuid-Afrika gekeken. Daniël Malan's apartheidspolitiek was al in de jaren '50 ingevoerd, maar door de Sharpeville-opstand, waar bijna zeventig doden vielen, groeide de antiapartheidsbeweging wereldwijd.⁴² Hierin was een speciale plek weggelegd voor bewoners van Transvaalwijken, die zich door de straatnamen toch op een manier verbonden voelden met wat er zich in Zuid-Afrika afspeelde.⁴³ Toen de antiapartheidsactivist Steve Biko als gevolg van ondervragingen en martelingen in 1977 overleed, leidde dat in de Amsterdamse Transvaalbuurt tot ophef. In 1978 besloot de gemeente het Pretoriusplein, vernoemd naar de Voortrekker Andries Pretorius, te veranderen naar Steve Bikoplein. In de nacht van 9 op 10 juni 1985 verwijderden tegenstanders ook een deel van de andere straatnaamborden, omdat deze volgens hen herinnerden aan de 'koloniale veroveringsdrang van Nederland in Zuid-Afrika en de bloederige onderdrukking die daarop volgde.'⁴⁴

Ook de Louis Bothastraat in Amsterdam kreeg een nieuwe naam. Ondanks dat de straat oorspronkelijk was vernoemd naar Louis Botha, die opperbevelhebber van het Transvaalse leger was tijdens de Tweede Boerenoorlog, vreesde de gemeenteraad dat het zou lijken alsof zijn naamgenoot, de toenmalige president Pieter Willem Botha, geëerd werd. Pieter Willem Botha heeft weliswaar voor de versoepeling van enkele extreme apartheidswetten gezorgd, zo stond hij gemengde huwelijken bijvoorbeeld toe, maar met zijn politiek hield hij het apartheidregime in Zuid-Afrika in stand. Een meerderheid in de gemeenteraad van Amsterdam wilde een mogelijke verwarring met de president Botha voorkomen en besloot daarom dat de straat voortaan Albert Luthuli zou heten. Lutuli, zoals hij het zelf overigens liever schreef, had als president van het Afrikaans Nationaal Congres (ANC) de Nobelprijs voor de vrede ontvangen voor zijn geweldloze strijd tegen de apartheid.⁴⁵ Tegenstanders betoogden dat Amsterdam met deze straatnaamwijziging 'weinig respect voor de historie' toonde, wat

⁴¹ Ibidem.

⁴² 'De wreker van Oom Kruger', *Israelietisch weekblad* (25 mei 1960) 1; 'Smuts tegenover Malan in de verkiezingsstrijd', *Algemeen Handelsblad* (25 mei 1948) 1.

⁴³ 'Straatnamen doelwit actie tegen Z.-Afrika', *Nederlands Dagblad* (12 juni 1985) 6; 'Actie tegen straatnamen in Transvaal', *Het Parool* (10 juni 1985) 5.

⁴⁴ 'Apartheid', *De Waarheid* (11 juni 1985) 3.

⁴⁵ 'Anti-Apartheidsstad', *Het Parool* (24 juni 1987) 7.

vandaag de dag nog steeds een veel gehoord argument is.⁴⁶ Een andere gehoorde kritiek was dat er in de Amsterdamse Transvaalbuurt tijdens de Tweede Wereldoorlog vooral Joodse mensen woonden, waardoor de straatnamen een bijzondere historische waarde hebben gekregen.⁴⁷ Het zou volgens buurtbewoonster W. Ertens een belediging zijn naar de nagedachtenis van de Joodse bewoners die in 1943 tijdens de razzia door de Duisters waren opgepakt.⁴⁸ Met het veranderen van de straatnamen zou ook het noodlottige verhaal van de voormalige bewoners gewist worden, aldus Ertens. Daarom voerde ze jarenlang actie tegen het hernoemen van de Transvaalse straatnamen, wat zijn vruchten heeft afgeworpen. Op 31 december 1988 valt in *NRC Handelsblad* te lezen dat er een extra bordje onder de nieuwe straatnaam – Albert Luthulistraat – bevestigd zou worden met de tekst ‘voorheen Louis Bothastraat’ erop.⁴⁹ Hiermee zouden de opgepakte Joodse slachtoffers niet vergeten worden. Het is overigens niet zo dat Ertens het oneens was met de keuze voor verzetsstrijders, zoals Lutuli, an sich. Ze gaf in het artikel aan dat het haar alleen ging om de plek die de gemeente had gekozen, omdat ze niet wilde dat de originele straatnamen verloren zouden gaan.⁵⁰

Wat gebeurde er toentertijd in andere Transvaalwijken? In de Transvaalwijken in Nederland is het bijna niet voorgekomen dat bewoonde straten of pleinen een andere naam kregen. Het Pretoriusplein en de Louis Bothastraat waren uitzonderingen op de regel. Het beleid lijkt te zijn geweest dat de nieuwe ANC-helden alleen straten in nieuwe wijken of onbewoonde plekken, zoals rotondes en pleinen, kregen. Zo konden de gevreesde praktische consequenties van een straatnaamwijziging beperkt blijven.⁵¹ In de Haagse Transvaalbuurt werd er in 1988 bijvoorbeeld voor gekozen om een stuk van de Boerenstraat voortaan Nelson Mandelaplein te noemen. De gemeente wist de kosten echter te drukken door een stuk van de straat te kiezen waar geen woonhuizen stonden. Alleen het adres van een school en een buurthuis veranderden erdoor.⁵²

⁴⁶ ‘Straatnamen’, *Nederlands dagblad* (24 juni 1987) 1.

⁴⁷ ‘Amsterdam steunt ANC’, *Algemeen Dagblad* (22 juni 1987) 5.

⁴⁸ R. van den Boogaard, ‘ANC-held bij voorkeur in nieuwbouw’, *NRC Handelsblad* (31 december 1988) 2.

⁴⁹ Van den Boogaard, ‘ANC-held bij voorkeur in nieuwbouw’.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

120 jaar Leidse Transvaalbuurt

Begin 1900 bestond de Leidse Transvaalbuurt uit vier straten, vernoemd naar ‘helden’ uit Zuid-Afrika: de Paul Krugerstraat, de President Steynstraat, de Joubertstraat en de Cronjéstraat.⁵³ De buurt breidde verder uit toen in 1920 een stuk grondgebied van Oegstgeest geannexeerd werd.⁵⁴ Deze ‘nieuwe’ straten hadden echter al een naam. ‘Ijdele huisbazen’ hadden ze naar zichzelf of naar hun kinderen vernoemd: de Pieterstraat, Marialaan, Johannastraat en Mertinastraat.⁵⁵ Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 15 mei 1920 werd voorgesteld om deze straatnamen te veranderen in namen die ‘verband houden met de geschiedenis van Zuid-Afrika’.⁵⁶ Groepsbenaming was het uitgangspunt geworden van de straatnaamgeving.⁵⁷

Zo ontstonden, passend bij het Transvaalthema, De Wetstraat, Reitzstraat, de La Reijestraat (tegenwoordig De La Reystraat), Pretoriusstraat en Hertzogstraat.⁵⁸ Deze laatste straat verdween later weer bij het ophogen van de spoorlijn.⁵⁹ De straatnamen die hierop volgden, pasten ook binnen dit thema. In 1924 volgde het hernoemen van het straatje dat tussen de Morsweg en -kade ligt: de Bothastraat.⁶⁰ Naast de Transvaalkade werd ook het

⁵³ *Handelingen van de raad gemeente Leiden* (2 december 1901) <https://leiden.courant.nu/issue/HR/1901-1202/edition/null/page/1> (geraadpleegd 9 juni 2022) 139; M. Mooijaart en R. Van Maanen, *Straatnamen in Leiden. Een verhaal van zeven eeuwen* (Leiden 2019) 89.

⁵⁴ Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 93.

⁵⁵ ‘X. Voorstel tot het geven van namen aan eenige straten, enz.’, *Handelingen van de raad gemeente Leiden* (30 juli 1928) <https://leiden.courant.nu/issue/HR/1928-07-30/edition/null/page/3> 2-3; Hans Nouwens, ‘Annexaties en nieuwe straatnamen voor zijstraten van de Bloemluststraat’, *Transvaal-Leiden*, <https://transvaal-leiden.nl/nieuwe-sstraatnamen-voor-zijstraten-van-de-bloemluststraat/> (geraadpleegd 10 juni); Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 88.

⁵⁶ *Handelingen van de raad gemeente Leiden* (11 maart 1920), <https://leiden.courant.nu/issue/HR/1920-0311/edition/null/page/2?query=54-55>.

⁵⁷ Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 94.

⁵⁸ *Handelingen van de raad gemeente Leiden* (11 maart 1920) 54-55.

⁵⁹ Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 93-94.

⁶⁰ *Handelingen van de raad gemeente Leiden* (21 juli 1924), <https://leiden.courant.nu/issue/HR/1924-07-21/edition/null/page/26> 133.

Transvaalhof in 1928 gebouwd. Naar Andries Wolmarans en Jan C. Smuts, werden ook straten vernoemd, respectievelijk in 1933 en 1969.⁶¹

In de jaren '20 werd de eerste kritiek geuit op het Transvaalthema van de wijk. In het verslag van de gemeenteraadsvergadering van 22 maart 1920 valt te lezen dat Joannis Knuttel (1878-1965), tot 1927 vertegenwoordiger van de Leidse communisten in de gemeenteraad, zijn kritiek uitte over straatnamen die verwezen naar Nederlands-Indië en Zuid-Afrika.⁶² Tijdens die vergadering moest besloten worden of de Nipponstraat, vernoemd naar het buitenhuis van de Japanonderzoeker Von Siebold, voortaan Lombokstraat moest heten, naar het Indonesische eiland.⁶³ Knuttel stelde dat hij er niet achter stond 'dat de straten in een wijk met namen bestempeld worden, die eigenlijk moeten dienen tot meerdere glorie van een imperialistische mogendheid.'⁶⁴ Het verwijzen was volgens hem een manier om reclame te maken voor 'Nederland's koloniaal bezit'.⁶⁵ Tijdens die vergadering sprak Knuttel zich ook uit tegen de straatnamen van de Transvaalwijk, omdat ze volgens hem nationalistische gevoelens levendig hielden.⁶⁶ In 1924 sprak Knuttel zich opnieuw uit toen er een naam bedacht moest worden voor het eerdergenoemde straatje tussen de Morsweg en -kade. Hij was tegen het vernoemen naar 'Transvaalsche voorvechters' en hij was verwonderd dat men Botha wilde eren voor zijn 'dubbelzinnige rol'.⁶⁷ De commissie gaf geen gehoor aan zijn bezwaren en benadrukte het belang van groepen van straten met een overkoepelend thema, want als iemand niet precies wist waar welke straat lag, kon men toch aan de naam horen in welke wijk die straat lag.⁶⁸

Ook eind jaren '70 stonden de straatnamen opnieuw ter discussie. In januari 1978 stuurde de Leidse afdeling van het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (A.N.J.V.) een open brief aan het college van Burgemeester en

⁶¹ Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 94-95; 'Naamgeving van nieuwe straten in Leiden', *Leidsche Courant* (16 maart 1969) 5.

⁶² 'Stadsnieuws', *Leidsche Courant*, (24 maart 1920) 2.

⁶³ Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 90.

⁶⁴ Handelingen van de raad (22 maart 1920), <https://leiden.courant.nu/issue/HR/1920-03-22/edition/null/page/20> 108-110.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Handelingen van de raad, (11 augustus 1924), <https://leiden.courant.nu/issue/HR/1924-08-11/edition/null/page/6> 194.

⁶⁸ Handelingen van de raad (22 maart 1920), 108-110.

Wethouders met het verzoek de Paul Krugerstraat te veranderen in ‘Sowetostraat’.⁶⁹ Kruger was volgens deze jongerenorganisatie één van de grondleggers van de apartheidspolitiek geweest.⁷⁰ De brief ging gepaard met een protestactie waarbij leden van de A.N.J.V. een kartonnen straatnaambordje met de nieuwe straatnaam ophingen.⁷¹ Met deze acties hoopte het verbond de Leidse bevolking tot solidariteit met de zwarte bevolking van Zuid-Afrika aan te zetten.⁷² De Commissie voor Algemene en Bestuurlijke Aangelegenheden besloot om niet in te gaan op het voorstel.⁷³ Vooral de aanwezige CDA- en VVD-raadsleden konden zich niet vinden in de ‘Sowetostraat’, vernoemd naar de Zuid-Afrikaanse stad waar in 1976 een felle strijd was uitgebroken tegen de apartheid. Hierbij waren tientallen mensen om het leven gekomen.⁷⁴ De raadsleden wezen op het gevaar dat er in de toekomst nog iets kon voorvallen in Soweto, want de apartheid was op dat moment immers nog niet afgeschaft.⁷⁵ De toenmalige burgemeester Aat Vis sloot zich hierbij aan: ‘Het is veiliger om straten naar overleden personen te noemen, op grond van hun daden. Die personen kunnen niets verkeerd doen’.⁷⁶ De geschiedenis heeft echter aangetoond dat ook dit niet altijd het geval blijkt te zijn.

Tijdens de vergadering opperde de PvdA-er Bordewijk, geheel in lijn met wat de andere gemeentes op het moment deden, om de Bloemfonteinstraat om te dopen, aangezien hier toch geen mensen woonden. De consequenties zouden minimaal zijn.⁷⁷ De commissie ging hier niet in mee, maar ging wel akkoord met het voorstel dat de straten van één van de nieuwe buurten – Koppelstein of Bockhorst – het thema ‘vrijheidsstrijders’ zouden krijgen.⁷⁸ Uiteindelijk waren het de straten van Koppelstein, waar Steve Biko, Martin Luther King, Salvador Allende, Ghandi, en Albert Lutuli op een straatnaambord zijn vereeuwigd. Om latere ophef te voorkomen, waren er

⁶⁹ ‘Sowetostraat’, *Leidsch Dagblad*.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ ‘Sowetostraat verdrijft Paul Kruger’, *Leidsche Courant* (30 januari 1978) 3.

⁷² Ibidem.

⁷³ Commissie voor Algemene en Bestuurlijke Aangelegenheden maandag 29 mei 1978.

⁷⁴ ‘Paul Krugerstraat geen Sowetostraat’, *Leidsche Courant* (30 mei 1978) 3; Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 110.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem; ‘Allerleids’, *Leidsche Courant* (28 juni 1979) 3.

⁷⁸ ‘Geen andere naam P. Krugerstraat’, *Leidsch Dagblad* (19 oktober 1978) 11.

criteria opgesteld waar iemand aan moest voldoen, want ‘(...) een verzetsheld van vandaag’ kon immers ‘morgen als moordenaar geboekstaafd worden’.⁷⁹ Iemand heeft na de Tweede Wereldoorlog haar of zijn leven in dienst gesteld en/of het leven gelaten in de strijd tegen onderdrukking; hun dood heeft op de inwoners van Nederland een grote indruk gemaakt en de gekozen vrijheidsstrijders moesten afkomstig zijn uit verschillende delen van de wereld, ongeacht het politieke systeem.⁸⁰

Buurtbewoners aan het woord⁸¹

Enkele jaren geleden heeft een groepje buurtbewoners van de Leidse Transvaalbuurt vier onderschriften van straatnaamborden veranderd door er een sticker met nieuwe tekst overheen te plakken; dit was mogelijk, doordat er geen voornamen op de straatnaamborden stonden. Het onderschrift van de Reitzstraat veranderde van ‘Francis W. Reitz, 1844-1934, boerenleider, president van Oranje-Vrijstaat’ in ‘Rosetta Reitz 1924-2008 – schrijfster, historicus, eigenaar Rosetta Records’ en bij De Wetstraat stond oorspronkelijk ‘C.R. de Wet, 1854-1922, Zuid-Afrikaans generaal en politicus’, wat veranderde in ‘Aletta S.M. De Wet – Strydom 1828-1870 moeder van Christiaan R. de Wet’. Oorspronkelijk waren de Pretoriusstraat en de De La Reystraat ook van een nieuwe tekst voorzien, maar die stickers zijn tegenwoordig niet meer zichtbaar. Het doel van de actie was om allereerst meer vrouwennamen in de buurt te krijgen, want de straten zijn nu alleen naar mannen vernoemd.

Van de vijftien buurtbewoners, die ik samen met mijn medestudenten gesproken heb, kon het grootste deel deze actie niet waarderen. Eén buurtbewoonster, die geboren en getogen is in Transvaal, gaf aan dat ze het

⁷⁹ ‘Allerleids’, *Leidsche Courant*.

⁸⁰ ‘Vrijheidsstrijders in straatnamenregister’, *Leidsch Dagblad* (12 juli 1979) 4; Mooijaart e.a., *Straatnamen in Leiden*, 111.

⁸¹ In het komende hoofdstuk komen enkele buurtbewoners aan het woord. Tijdens het schrijven van mijn scriptie werd duidelijk dat aanvullende informatie (bijvoorbeeld iemands leeftijd of wanneer ze in de buurt zijn komen wonen) over de buurtbewoners in mijn aantekeningen ontbrak. Deze informatie was interessant geweest om een beter beeld te kunnen schetsen van de huidige bewoners van de Transvaalbuurt. In een volgend onderzoek, waarin *oral history* als onderzoeksmethode een grote rol speelt, wil ik aan deze basis meer aandacht besteden.

veranderen van onderschriften zag als het uitgummen van het verleden. Ze deelde deze mening met meerdere bewoners. Uit de meeste gesprekken kwam naar voren dat de buurtbewoners de daden van de Boerengeneraals afkeurden, maar dat zij niet wilden dat ‘hun’ straatnamen gewijzigd zouden worden. De buurtbewoners zijn namelijk gehecht aan hun straatnamen. Eén bewoner verwoordde het als volgt: ‘Als ik in een straat woon en die naam wordt veranderd, heb ik dan wel echt in die straat gewoond?’⁸²

Het merendeel van de buurtbewoners ziet het hernoemen van straatnamen als een vorm van geschiedvervalsing. Bovendien kan er juist van geleerd worden. Eén van de buurtbewoners vergelijkt de straatnamen met het standbeeld van Coen in Hoorn, dat volgens hem ook niet weggehaald moet worden. Door er een tekstbord bij te plaatsen kan volgens hem het verhaal verteld worden dat hij ‘in Indonesië toen 15.000 Indonesiërs ombracht vanwege de kruiden’.⁸³ Met het weghalen van het standbeeld, zou ook deze onderbelichte kant van het verhaal verloren gaan. De oplossing volgens het merendeel van de gesproken bewoners? Het plaatsen van contextborden. Professionals op dit gebied zouden met de gemeente in gesprek moeten gaan over de tekst die erop moet komen. Hierbij zouden zowel de goede als de slechte daden van een persoon vermeld moeten worden. ‘Als dat slecht is, is het slecht geweest met de huidige normen, en als het niet slecht is geweest dan mag het er ook staan’ vertelt een bewoonster.⁸⁴ Op de borden zelf is er, naast de vermelding van de volledige naam van de historische figuur en een geboorte- en sterftejaar, weinig ruimte voor meer uitleg over het doen en laten van deze persoon. Een interessante oplossing die geopperd werd, was het toevoegen van een QR-link die de bezoeker naar een website kan leiden waarop informatie te vinden is over de geschiedenis van de straat en de historische figuur naar wie de straat is vernoemd.⁸⁵

De Leidse straatnamencommissie ziet ook mogelijkheden in het toevoegen van contextborden. ‘Hernoemen doen we tegenwoordig in feite nooit’, schrijven Marijke Mooijaart en Rudi van Maanen.⁸⁶ De keuze voor een straatnaam valt samen met de historische context: ten tijde van de

⁸² Interview buurtbewoner (31-03-2022).

⁸³ Interview buurtbewoner (25-03-2022).

⁸⁴ Interview met drie buurtbewoners (22-04-2022).

⁸⁵ Interview buurtbewoner (2-06-2022).

⁸⁶ Antwoord Marijke Mooijaart en Rudi van Maanen op in een mail gestelde vragen. Deze reactie is gebaseerd op antwoorden die Mooijaart en Van Maanen uit persoonlijke titel (en niet namens de stratencommissie) geformuleerd hebben.

vernoeming werd het een belangrijk thema gevonden. Deze historische context wil de Leidse straatnamencommissie bewaren. Kort na de Tweede Wereldoorlog werd wel de Nipponstraat vervangen, omdat de naam pijnlijk was voor de mensen die in Japanse interneringskampen hadden gezeten. In tegenstelling tot Goddeeris en Hoff, die kritisch zijn op het plaatsen van uitlegborden, denkt de stratencommissie dat dit wel degelijk zin zal hebben. Mooijaart en Van Maanen erkennen dat de borden niet door iedereen gelezen zullen worden, maar bij diegenen die dat wel doen, zal de tekst zeker bijdragen aan historisch besef. Informatieborden kunnen volgens hen eventueel per thema of buurt toelichting bieden waarom men in een bepaalde periode voor een bepaald thema heeft gekozen. Het probleem van uitlegborden wordt ook tussen de regels door genoemd in hun antwoorden, namelijk dat het ‘aan een maximale lengte gebonden’ is, waardoor ‘alleen de allernoodzakelijkste informatie’ kan worden gegeven. Maar dan luidt natuurlijk weer de vraag: wie bepaalt wat dit ‘allernoodzakelijkste’ inhoudt?

Conclusie

Als dit onderzoek iets heeft aangetoond, is het dat overblijfselen van het verleden in de openbare ruimte, zoals standbeelden en straatnamen, in constant dialoog zijn met het heden. Normen en waarden die aan verandering onderhevig zijn, bepalen hoe hiermee omgegaan wordt. In dit artikel is gekeken naar het fenomeen van de Transvaalbuurt in Nederland, met als *case-study* de gelijknamige wijk in Leiden. De tientallen buurten verschillen in grootte, maar hebben gemeen dat ze rond 1900 zijn opgericht en zijn vernoemd naar de Boerenrepublieken in Zuid-Afrika, die tegen ieders verwachting Groot-Brittannië versloegen tijdens de Eerste Boerenoorlog. Ontstaan in een tijd waarin het koloniale verleden van Nederland verheerlijkt werd, stonden de straatnamen later op verschillende momenten in de afgelopen honderd jaar ter discussie. Zoals is gebleken, is hier door steden uiteenlopend op gereageerd.

Het verwijderen of hernoemen van koloniale eerbetonen is één van de drie omgangsvormen die in de literatuur wordt genoemd. Als de openbare ruimte gezien wordt als een plek die voor iedereen vrij toegankelijk is en weerspiegelt waar de samenleving waarde aan hecht, waarom vertelt deze dan nog een eenzijdig en verouderd verhaal? De tweede omgangsvorm is niets veranderen aan de status quo, omdat ze toch een bepaalde trots voor een

gedeeld verleden uitdragen. Bovendien zou er volgens Reynebeau geen beginnen aan zijn. Het plaatsen van contextborden lijkt de meest populaire oplossing te zijn, maar hier zitten haken en ogen aan. Sommige mensen zullen langslopen zonder het bord op te merken en ook de inhoud van de tekst zelf is niet eenduidig: wie ‘verdient’ een tekstbord en komen hier enkel slechte daden op te staan?

In de meeste gevallen werden omstreden straatnamen niet hernoemd vanwege de ingrijpende consequenties die het met zich meebrengt. Wel was het gebruikelijk om nieuwe perspectieven, zoals de namen van vrijheidsstrijders, toe te voegen aan het straatbeeld of dunbevolkte delen van straten te hernoemen waar bijna niemand woonde. Amsterdam is een uitzondering op de regel, want daar werden de druk bewoonde Louis Bothastraat en Pretoriusplein, respectievelijk Albert Luthulistraat en Steve Bikoplein, als steunbetuiging aan de ANC hernoemd. Tegen deze naamswijziging werd geprotesteerd, omdat daarmee de herinnering aan de Joodse bewoners van de Transvaalbuurt ook verloren zou gaan. Het compromis: de toevoeging van een extra bord onder het nieuwe straatnaambord met de tekst ‘voorheen Louis Bothastraat’.

In Leiden was het ‘communist’ Knuttel die als eerste tevergeefs kritiek formuleerde op de straatnamen tijdens een gemeenteraadsvergadering in Leiden, omdat ze volgens hem het Nederlandse koloniale bezit verheerlijkten. De commissie besloot dat het handiger was om één thema aan te houden binnen een wijk. Eind jaren '70 stonden de straatnamen opnieuw ter discussie in Leiden toen de plaatselijke A.N.J.V. een open brief schreef aan het College van Burgemeester en Wethouders met het verzoek de Paul Krugerstraat te wijzigen in de Sowetostraat, naar de bloederige opstand die in 1976 had plaatsgevonden. De Boeren waren volgens deze groep problematisch, omdat ze verantwoordelijk werden gesteld voor hun politiek die de weg vrijmaakte voor Malan's latere apartheidsregime. Het college gaf geen gehoor aan het voorstel, maar besloot de straten van de nieuwe wijk Koppelstein te vernoemen naar verzetsstrijders. Hier kregen onder andere Steve Biko, Martin Luther King en Albert Luthuli een plek.

Wat willen de huidige bewoners van de Leidse Transvaalbuurt dat er met ‘hun’ straatnamen gebeurt? Ondanks dat een selecte groep van een vijftiental bewoners gesproken is voor dit onderzoek, biedt het toch een inkijkje in hoe zij zich verhouden tot hun straatnamen. Het zou interessant zijn om in een volgend onderzoek met nieuwe buurtbewoners, met uiteenlopende culturele en economische achtergronden, in gesprek te gaan.

Zullen zij er andere ideeën op na houden wat betreft de omgang met deze koloniale eerbetonen?

Uit de gevoerde gesprekken is voor nu in ieder geval op te maken dat de huidige buurtbewoners er overwegend niet veel voor voelen om de straatnamen (of bijpassende onderschriften) te veranderen. Dat zou volgens hen geschiedvervalsing zijn. Hier komt bovendien een persoonlijk element bij kijken, want in de woorden van één van de bewoners: ‘Als ik in een straat woon en die naam wordt veranderd, heb ik dan wel echt in die straat gewoond?’ Het plaatsen van uitlegborden of het uitbreiden van het onderschrift, bijvoorbeeld in de vorm van een website die door middel van een QR-code bezocht kan worden, zou volgens deze bewoners de oplossing zijn om de passant de nodige context te bieden. Van het verleden kan en moet namelijk geleerd worden.